

СТРУКТУРНІ ТА ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ

Соціально-економічна криза українського суспільства визначає й кризу ціннісних орієнтацій його громадян. Особливо суперечливо остання проявляється в молодіжному середовищі. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної молоді набуває сьогодні стратегічного характеру, оскільки від того, які позиції будуть визначати дух народу в найближчі десятиліття, залежить самозбереження українців у духовно-культурному плані. Особливий інтерес викликає стан ціннісної сфери тих громадян, які завжди несли підвищену відповідальність за духовно-моральне здоров'я народу, – учителів, психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників. Саме представники цих професій безпосередньо впливають на становлення конкретної молоді особистості. Тому дослідження особливостей ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх фахівців гуманітарного профілю є першочерговим завданням.

Розпочинаючи вивчення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців, ми виходили з того, що насамперед треба визначити загальну ціннісну спрямованість студентів, їхні життєві цінності. Аксіосферу як інтегральне диспозиційне утворення особистості зі складною структурою, на думку багатьох дослідників, треба оцінювати як цілісний феномен (О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, І.Д. Бех, З.С. Карпенко Д.О. Леонтьєв, В.А. Ядов, М.С. Яницький та ін.).

Мета дослідження полягає у вивченні структурних та динамічних характеристик ціннісних орієнтацій студентів, встановленні домінуючих тенденцій та особливостей аксіогенезу майбутніх фахівців у процесі навчання у вишах. Формування вибірки здійснювалося на підставі наступних критеріїв: 1) змістового критерію, – відбір груп визначався предметом і гіпотезою дослідження; 2) критерію еквівалентності досліджуваних, – результати дослідження вибірки поширюються на кожного її члена; 3) критерію репрезентативності. Генеральна сукупність розглядалась як сукупність груп, що мають певні характеристики.

Вибірку склали майбутні фахівці гуманітарного профілю: психологи; практичні психологи; соціальні працівники; соціальні педагоги; учителі – іноземних мов, початкових класів, хімії і біології, трудового навчання віком 17 – 24 роки. Сукупний обсяг вибірки – 546 осіб.

У дослідженні була використана методика для вивчення цінностей особистості Ш. Шварца у модифікації О.Л. Ліхтарнікова [1]. Концептуальне визначення цінностей, запропоноване Ш. Шварцем, включає п'ять формальних ознак: 1) цінності – це поняття та переконання; 2) що стосуються бажаних кінцевих станів або поведінки; 3) специфічні ситуації; 4) що управляють вибором та оцінкою поведінки та подій; 5) упорядковані щодо відносної важливості [4]. Цінності у цій концепції розглядаються як уявлення про цілі, котрі слугують основними керівними принципами в житті людини. Вони являють собою певні критерії вибору та оцінки людиною своїх дій, а також оцінки інших людей та подій. Таким чином, цінності слугують критеріями, за якими людина визначає своє ставлення до світу, включаючи ставлення до себе (самоставлення). Ш.Шварц вважає, що найбільш істотним змістовим аспектом, що лежить в основі відмінностей між цінностями, є тип мотиваційних цілей, які вони виражають. Тому він згрупував окремі цінності в типи цінностей відповідно до спільності їх цілей [4].

За допомогою методики Ш.Шварца ми досліджували пріоритети не тільки окремих цінностей, але й мотиваційних типів, значущих та незначущих для майбутніх фахівців. На основі усереднених даних була одержана ієрархія ціннісних уявлень сучасних студентів, тобто ієрархія тих принципів, якими вони керуються в реальному житті та в даний момент (табл. 1).

Таблиця 1

Середні значення ціннісних блоків у сукупній студентській вибірці (обсяг вибірки 546)

Показники	Ціннісні шкали											
	11	2	3	4	5	6	7	8	9	1	1	1
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Сер. знач.	44.45	44.56	33.75	44.69	44.49	43.67	44.49	44.54	55.10	44.98	43.48	44.40
Станд. відхил.	40.08	40.16	30.08	40.06	40.07	40.09	40.08	40.06	50.06	00.07	30.06	40.06

1 – насолода, 2 – досягнення, 3 – соціальна влада, 4 – самовизначення, 5 – стимуляція, 6 - конформізм, 7 – підтримка традицій, 8 – соціальність, 9 – безпечність, 10 – зрілість, 11 – соціальна культура, 12 – духовність

У проведеному дослідженні, найбільш значущими для студентів виявилися такі мотиваційні типи, як безпека (5,1) і зрілість (4,98), далі йдуть самовизначення (4,69), досягнення (4,56), соціальність (4,54), стимулювання (4,49), підтримка традицій (4,49), насолода (4,45) і духовність (4,4), а також соціальна влада (3,75), конформізм (3,67) і соціальна культура (3,48). У дужках вказані значення усереднених балів, що показують ступінь значущості мотиваційних блоків для студентів. Таким чином, сучасні студенти більше націлені на досягнення почуття спільності, належності, безпеки нації, сім'ї і близьких людей, справжньої дружби, фізичне і духовне здоров'я, відповідальності, надійності, довіри (блок "безпека") та встановлення почуття власної гідності, зрілого кохання (глибокої емоційної та духовної близькості), мудрості (зрілого розуміння світу), краси природи і мистецтва, відкритості (блок "зрілість"). Найменш значущими є цінності "соціальна культура", "конформізм" та "соціальна влада".

На основі групових результатів будемо порівняльні графіки для зіставлення ціннісних просторів студентів першого, третього та п'ятого курсу. Отож, при аналізі ми будемо порівнювати не індивідуальні ціннісні простори, а простори

ціннісних переваг певної групи з просторами інших груп (ми розділили групи за курсами – і будемо порівнювати між собою результати дослідження студентів першого, третього та випускного курсів). Будуючи графік, за шкалою Х розташовуємо 12 ціннісних субшкал (за їх порядковим номером), а за шкалою Y відкладаємо числові показники середнього значення за даними всієї групи за кожною ціннісною шкалою.

Графік показує приблизно однакову картину розподілу ціннісних пріоритетів як для студентів першого і третього курсів (профіль графіка фактично повторюється) (рис. 1). Водночас студенти третього курсу обережніші в оцінці цінностей, ніж студенти першого курсу, що проявляється в тому, що вони значно нижче оцінюють майже всі перераховані в питальнику цінності. Найбільші розбіжності відзначаються в оцінці конформізму та соціальної культури. Аналізуючи дану ситуацію можна говорити про ціннісну кризу, яку переживають студенти після вступу до вишу, що характеризується аномією. Явище аномії відображає ситуацію послаблення соціальних норм унаслідок розходження між завищеними очікуваннями студентів та обмеженістю їх реалізації в освітньому середовищі вишу. Відтак, вони перестають відчувати свою причетність до того, що відбувається, розвивається відчуженість.

Можна говорити про деградацію культурної та соціальної структури, що призводить до аномічної напруги. При цьому нові соціальні норми та цінності (у тому числі і ті, що декларуються) відкидаються, що може призвести до девіантної поведінки, унаслідок чого можуть виникати різноманітні форми адаптації до цієї ситуації часто у формі девіацій [3]. Найнижче, але приблизно однаково студенти третього і п'ятого курсу оцінюють цінності соціальної культури, конформізму та соціальної влади. При цьому впродовж навчання зберігається пріоритетність таких цінностей як безпека та зрілість. Водночас спостерігається деяке ігнорування таких цінностей як конформізм та соціальна культура. Можна зробити висновок, що для студентів понижується значущість нормовідповідної поведінки, лояльності до соціальних правил та норм. Важливими стають цінності самовизначення.

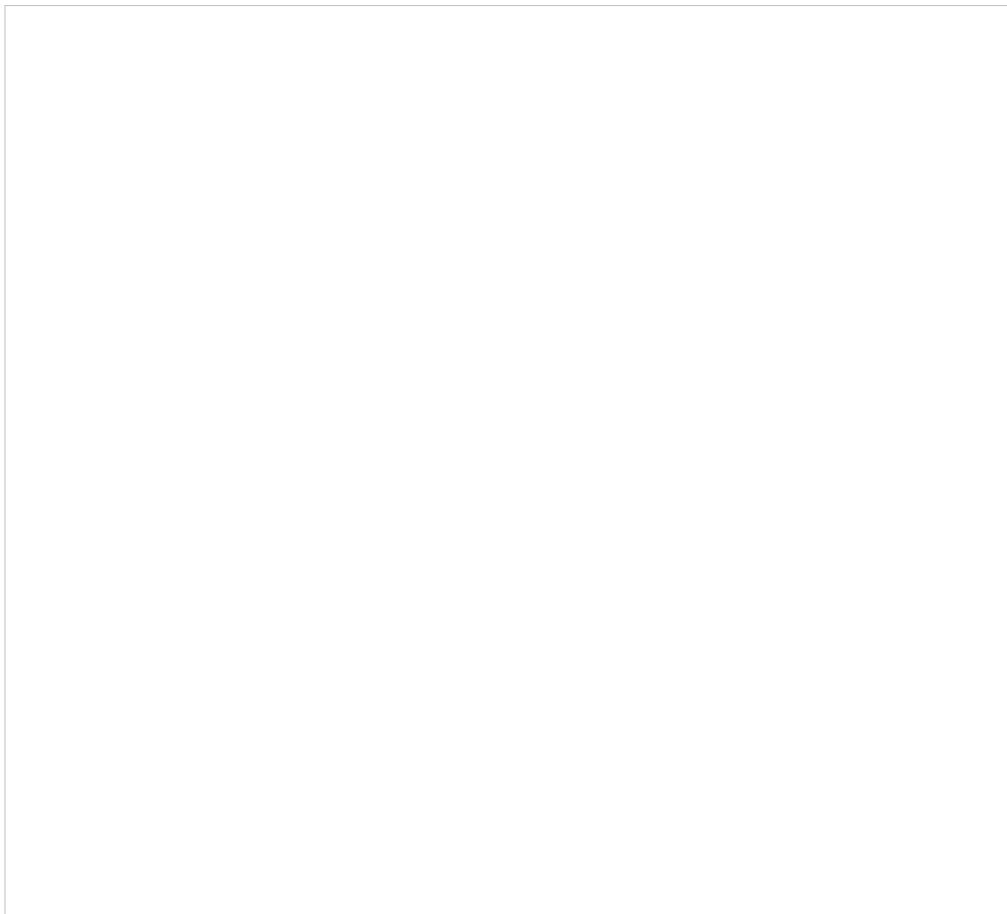

Рис. 1. Структури цінностей студентів першого, третього та п'ятого курсів

За критерієм Стьюдента статистично значущі відмінності в ціннісних просторах студентів першого та третього курсів спостерігаються насамперед щодо вибору цінностей "підтримка традицій" ($t = 4.18$ при $p < 0,001$), "конформізм" ($t = 3.20$ при $p < 0,01$), "соціальна культура" ($t = 3,52$ при $p < 0,01$), "соціальність" ($t = 2.60$ при $p < 0,05$), "безпека" ($t = 2.12$ при $p < 0,05$) та "духовність" ($t = 1.85$ при $p < 0,05$).

Значущих відмінностей у ціннісних просторах студентів третього та п'ятого курсів не спостерігається, окрім значущого зростання цінності "підтримка традицій" ($t = 2.90$ при $p < 0,01$) та "духовність" ($t = 2.07$ при $p < 0,05$). Упродовж навчання з першого до п'ятого курсу найістотніші зміни відбулися щодо вибору цінності "соціальна культура" у бік зменшення її значущості ($t = 3.90$ при $p < 0,001$) (табл. 3). Менш істотно знизилася значущість цінностей конформізму ($t = 3.48$, при $p < 0,01$), соціальності ($t = 2.82$ при $p < 0,05$) та безпеки ($t = 2.56$ при $p < 0,05$).

Проводимо повторне рангування цінностей і присвоюємо вторинний ранг №1 цінності із найбільшим середнім балом, наступній цінності – ранг №2 і т.д. У результаті отримуємо таблицю із груповими ієрархіями ціннісних орієнтацій (табл. 4).

У стовпчиках подано внутрішньогруповий ранг названої цінності і середнє значення групових оцінок за вказаною

шкалою цінності. Бачимо значні розбіжності у важливості певних цінностей для різних груп.

Цінності, що потрапили до верхньої частини ієрархії, ми інтерпретували як визначальні, до середньої частини як бажані, але не значущі, до нижньої – як не значущі. Відтак, цінність, яка визнана найбільш значущою, – це цінність безпеки, домінує в усіх групах. Ціннісний тип безпеки включає в себе наступні цінності: почуття спільності, приналежності (відчуття, що інші турбуються про мене), безпека нації (захищеність своєї нації від ворогів), безпека сім'ї і близьких людей, справжня дружба (близькі друзі), здоров'я (фізичне і духовне), відповідальність, надійність, заслуга на довіру. Ш.Шварц підкреслює, що мотиваційна ціль цього типу – безпека для інших людей і для себе, стабільність суспільства і взаємостосунків. Водночас цінності, які належать до колективної безпеки, значною мірою виражають мету безпеки і для особистості.

Таблиця 3

Відмінності у ціннісних виборах студентів першого та п'ятого курсів

№ п/п	Назва цінності	1-й курс		t-критерій	5-й курс	
		Середнє	Похибка		Середнє	Похибка
1	Насолода	4.572647	0.148749	1.01	4.348784	0.165769
2	Досягнення	4.872059	0.430921	1.34	4.268108	0.127522
3	Соціальна влада	3.790441	0.139138	0.46	3.699324	0.141148
4	Самовизначення	4.766324	0.092625	0.99	4.603919	0.13626
5	Стимуляція	4.553676	0.123876	0.07	4.542432	0.119288
6	Конформізм	4.186765	0.199492	3.48	3.380541	0.117714
7	Підтримка традицій	4.807353	0.113253	1.24	4.587838	0.135669
8	Соціальність	4.814706	0.089415	2.82	4.405405	0.114594
9	Безпечність	5.318676	0.073625	2.56	4.983378	0.108392
10	Зрілість	5.050735	0.080255	-0.14	5.068649	0.096622
11	Соціальна культура	3.853676	0.079415	3.90	3.347297	0.10277
12	Духовність	4.483529	0.085256	-0.29	4.516216	0.07629

Примітка: * - відмінності значущі при $p < 0,05$, ** – при $p < 0,01$, *** – при $p < 0,001$

Таблиця 4

Рангові значення типів цінностей перших, третіх та п'ятих курсів (обсяг вибірки 546)

Типи цінностей	Курси				
	№	1 – й курс	3-й курс	5-й курс	загалом
Насолода	1	8 (4.5726)	5 (4.4574)	8 (4.3488)	8 (4.4564)
Досягнення	2	4 (4.8721)	4 (4.5991)	9 (4.2681)	4 (4.5688)
Соціальна влада	3	12 (3.7904)	10 (3.7806)	10 (3.6993)	10 (3.7533)
Самовизначення	4	7 (4.7663)	3 (4.7141)	3 (4.6039)	3 (4.6906)
Стимуляція	5	9 (4.5537)	7 (4.3580)	5 (4.5424)	7 (4.6403)
Конформізм	6	10 (4.1868)	11 (3.4307)	11 (3.3805)	11 (3.6741)
Підтримка традицій	7	6 (4.8074)	9 (3.9648)	4 (4.5878)	6 (4.4923)
Соціальність	8	5 (4.8147)	6 (4.3907)	7 (4.4054)	5 (4.5434)
Безпека	9	1 (5.3188)	1 (4.99)	2 (4.9834)	1 (5.1015)
Зрілість	10	3 (4.9465)	2 (4.7859)	1 (5.0686)	2 (4.9845)
Соціальна культура	11	2 (5.0507)	12 (3.1978)	12 (3.3473)	12 (3.4818)
Духовність	12	11 (3.8537)	8 (4.1363)	6 (4.5162)	9 (4.4002)

Згідно з А. Маслоу, безпека належить до цінностей "здорового регресу" (заради гомеостазу, капітуляції, залежності, захисту від реальності або звільнення від неї), що підпорядковується цінностям розвитку [2]. За словами вченого, ці дві групи цінностей діалектично пов'язані між собою, утворюючи динамічну рівновагу. Можливість повернення до нижчих цінностей не зникає ніколи, і в цьому контексті такий процес повинен розглядатися не тільки як патологія, але як абсолютна необхідність для цілісності всього організму і як передумова функціонування вищих потреб. Безпека, на думку А.Маслоу, – це необхідна умова любові, яка, у свою чергу, є обов'язковою умовою само актуалізації [2]. Він зазначає, що очевидним є той факт, що більшу частину часу в більшості людей нижчі цінності домінують над вищими потребами і цінностями. На думку вченого, тільки найбільш зрілі індивіди обирають вищі цінності (і це тільки при відносно сприятливих життєвих обставинах), але і це, ймовірно, відбувається через задоволеність нижчих цінностей, які, будучи задоволеними, "перебувають у пасивному стані" [2].

Водночас деякі ціннісні зрушення, котрі відбуваються на п'ятому курсі виводять на лідируючі позиції цінність зрілості. Ціннісна шкала "зрілість" охоплює такі цінності, як почуття власної гідності (віра у власну цінність), зріле кохання (глибока емоційна і духовна близькість), мудрість (зріле розуміння світу), світ краси (краса природи і мистецтва), відкритість до чужих думок.

Розглянемо, які ціннісні шкали зайняли 2-ранг та 3-ранг в ієрархії ціннісних орієнтацій. Студенти першого курсу визнали другою за важливістю ціннісну шкалу "соціальна культура", що включає в себе: повагу до думки інших (врахування інтересів інших людей, уникання конфронтації), право на усамітнення (право на особистий простір), єднання з природою (злиття з природою), поміркованість, лагідність, скромність, захист природи і збереження навколишнього середовища, уникнення крайнощів у почуттях і діях. Для студентів третього курсу друге місце займає шкала "зрілість". Це свідчить про серйозну перебудову у сфері Я, а пізніше на п'ятому курсі ця цінність виходить на перше місце.

Різка ціннісна перебудова відбувається в студентів третього курсу і щодо усвідомлення цінності самовизначення. Якщо на першому курсі вона займала сьомий щабель, то на третьому і п'ятому - стійко займає третю позицію. Ціннісна шкала самовизначення включає такі цінності як свобода (свобода дій та думок), творчість, вибір власних цілей, логічність, допитливість. Центральним моментом самовизначення є самодетермінація, власна активність, усвідомлене прагнення посісти певну позицію. Окрім того, на нашу думку, цінність самовизначення пов'язана зі спрямованістю у майбутнє як суттєвою характеристикою цього віку.

Особливої уваги заслуговує група цінностей, визнана як незначущі. Це цінності, яким ми за описаною процедурою присвоїли ранги 10, 11 і 12. На останнє 12 місце студенти одностайно відсунули ціннісну шкалу "соціальна культура" (взаємність у стосунках, уникання боргів, єднання з природою, байдужість до світських турбот, активна участь у житті, поміркованість у всьому, скромність). Хоча, як зазначалося вище, для першого курсу ця цінність займає третю значущу позицію. Передостаннє рейтингове місце займає цінність конформізму (вихованість, самообмеження, акуратність, виконавчість, обов'язковість). Цінність "духовність" (внутрішня гармонія (бути в ладі із собою), духовне життя, зміст

життя (цілі життя), право на усамітнення (право на особистісний простір), єднання з природою (злиття з природою) здійснює позитивну динаміку від першого до п'ятого курсів, поступово підвищуючи свій рейтинг з 11-ї позиції до 6-ї, тобто з незначущої позиції – до бажаної.

Окремо розглядалися суперечності в ціннісних просторах студентів, оскільки, за Ш. Шварцом, мотиваційні типи пов'язані біполярними відносинами. Суперечності виникають при виборі суб'єктами одночасно двох біполярних цінностей або, навпаки, коли ці цінності набувають одночасно низьких значень. Саме тоді структура цінностей характеризується динамічними мотиваційними суперечностями.

Структура цінностей студентів першого курсу характеризується такими суперечностями: 1) студенти одночасно вважають як незначущі цінності стимуляції (різноманітне цікаве життя, наповнене новизною, змінами гострими переживаннями, ризиком та сміливістю) та конформізму (врахування інтересів інших людей, уникання конфронтації, поміркованість, лагідність, скромність, захист природи і збереження навколишнього середовища, уникнення крайнощів у почуттях і діях); 2) так само в кінці рейтингової шкали знаходять одночасно цінності соціальної влади (соціальна влада, контроль над іншими, домінуючість, управління іншими, право бути лідером чи керувати, впливовість) та духовності (внутрішня гармонія, духовне життя, зміст життя, право на особистісний простір, єднання з природою), що знаходяться в суперечливих відносинах.

На третьому та п'ятому курсах у ціннісних просторах студентів існують динамічні мотиваційні суперечності між цінністю зрілості (почуття власної гідності, глибока емоційна і духовна близькість, мудрість, краса природи і мистецтва, відкритість до чужих думок) та цінністю самовизначення (свобода дій та думок, творчість, вибір власних цілей, допитливість), що знаходяться в опозиції.

Таким чином, проведені дослідження показує такі особливості ціннісної структури майбутніх фахівців гуманітарної сфери:

1) переважання як значущих для студентів цінностей безпеки. Метою цього мотиваційного блоку є необхідність безпеки для інших людей і для себе, стабільність суспільства і взаємостосунків. На нашу думку, це пов'язано передусім з нестабільною ситуацією в нашому суспільстві, що не сприяє задоволенню так званих нижчих потреб. Це необхідно для цілісності всього організму і є передумовою функціонування вищих цінностей, зокрема цінностей зрілості;

2) цінності зрілості впродовж навчання у вищій школі займають одну із лідируючих позицій у ціннісних просторах студентів. Це відображає спрямованість студентів на пошук сенсу життя, розуміння світу та внутрішньої гармонії;

3) значущими виступають також цінності самовизначення як досягнення автономності, самостійності, свободи творити та вільно і впевнено висловлювати свої думки, тобто реалізувати потребу у самоактуалізації;

4) незначущими студенти вважають такі консервативні цінності як цінності соціальної культури та конформізму, котрі спрямовані на врахування соціальних потреб і норм, адаптацію особистості до суспільних вимог;

5) окремо слід вказати на відносно низький рейтинг цінностей духовності, що спрямовані на досягнення внутрішньої гармонії, переважання духовного над матеріальним та розуміння свого призначення у світі.

Серед динамічних тенденцій аксіогенезу студентів впродовж навчання у вищій школі можна вказати наступні:

1) різке падіння значущості цінностей з першого до третього курсу, що може свідчити про так звану "ціннісну кризу". Особливо падає значущість цінностей конформізму та соціальної культури. Це може трактуватися як явище аномії, що відображає ситуацію послаблення соціальних норм унаслідок розходження між завищеними очікуваннями студентів та обмеженістю їх реалізації в освітньому середовищі вишу;

2) поступове утвердження як значущих для студентів з першого до п'ятого курсів цінностей зрілості та цінностей самовизначення;

3) поступове підвищення ролі цінностей духовності, їх перехід з позиції незначущих цінностей на позицію бажаних цінностей.

Загалом траєкторія ціннісних змін від першого до п'ятого курсу вказує на істотне зменшення ролі консервативних цінностей (особливо соціальної культури та конформізму) і поступове посилення значущості цінностей відкритості до змін (самовизначення) та цінностей самотрансцендентності (зрілості та духовності). Ця тенденція відображає важливу особливість ціннісно-сислової сфери особистості цього віку – подолання залежності і формування автономії особистості та зростання значущості цінностей зміни та саморозвитку. Друга тенденція – посилення ціннісних суперечностей, за яких індивідуалістична спрямованість на особисті досягнення вступає в суперечність з колективістською турботою про соціальне благополуччя.

Таким чином, експериментальне дослідження структурно-динамічних показників ціннісно-сислової сфери студентів засвідчило деякі позитивні тенденції трансформації ціннісних просторів студентів у процесі навчання у вишах. Водночас ціннісно-сислове становлення майбутніх фахівців гуманітарного профілю характеризується суперечностями та проблемами, серед яких особливо слід акцентувати увагу на переживанні багатьма студентами явища аномічної напруги, що засвідчує їхню відчуженість у процесі освіти. Ця обставина актуалізує необхідність створення більш сприятливого освітнього середовища щодо оптимізації цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихтарников А.Л. Ценностный опросник (ЦО) Ш. Шварца и духовное развитие личности: нормальное и патологическое [Электронный ресурс] / А.Л. Лихтарников. – Режим доступа: http://diagnostika.spb.ru/co_1_1.html
2. Маслоу А. Психология бытия. Пер. с англ. / А. Маслоу. – М.: "Рефлбук", К.: "Ваклер", 1997. – 304 с.
3. Туркиашвили Ш., Горозия В. Понятие аномии и попытки его модификации [Электронный ресурс] / Ш. Туркиашвили, В. Горозия. – Режим доступа: http://scepis.ru/library/id_634.html
4. Schwartz S.H., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: extensions and cross-cultural replications // Journal of Personality and Social Psychology, 1990, vol. 58, p. 878–891.

Подано до редакції 04.03.09

РЕЗЮМЕ

У статті актуалізується проблема вивчення аксіогенезу студентів – майбутніх фахівців гуманітарної сфери. Експериментальне дослідження на основі використання опитувальника Ш.Шварца дозволило встановити домінуючі тенденції та структурні особливості ціннісних орієнтацій студентів у процесі навчання у вишах.

Ключові слова: аксіогенезис студентів, фахівці гуманітарної сфери, домінуючі тенденції, динамічні характеристики, структурні особливості, ціннісні орієнтації студентів.

Г. К. Радчук

СТРУКТУРНЫЕ И ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТУДЕНТОВ РЕЗЮМЕ

В статье актуализируется проблема изучения аксиогенезиса студентов – будущих специалистов гуманитарной сферы. Экспериментальное исследование на основании использования опросника Ш. Шварца позволило установить доминирующие тенденции и структурные особенности ценностных ориентаций студентов в процессе обучения в высших

учебных заведениях.

Ключевые слова: аксиогенезис студентов, специалисты гуманитарной сферы, доминирующие тенденции, динамические характеристики, структурные особенности, ценностные ориентаций студентов.

G. K. Radchuk

STRUCTURAL AND DYNAMIC FEATURES OF STUDENTS' VALUE ORIENTATIONS

SUMMARY

The article deals with the issue of axiogenesis of students – future specialists in humanities. Based on experimental research conducted with application of Sh. Schwarz's questionnaire there was ascertained the dominating tendency and structural features of students' value orientations in the process of studies at higher educational institutions.

Keywords: students' axiogenesis, specialists in humanities, dominating tendencies, dynamic characteristics, structural features, students' value orientations.
